

Holbergs liv og livsværk – i punktform

”Fra sit 37te til sit 40de Aar [1720-1723] maa han have levet i Frembringelsens saa godt som uafbrudte Febertilstand, neppe fornemmende sit eget Legem, med en Følelse af stedse fornyet Klarhed i Hjernen, der nu og da er steget til en Art indre Illumination.”

Georg Brandes 1887: 15f.

Nedenstående afsnit er ment som et opslagsværk.

Forfatterskabet blev til i flere faser og i forskellige genrer. Forløbet kan fremstilles sådan:

(1) Den unge teolog (atteståts i 1704) debuterer med *Introduction til de fornemste Europæiske Rigers Historier* (1711+*Anhang* [appendiks] 1713), 900 små sider, første gang europæisk historie og nyere statsbeskrivelse fremstilles på dansk. Om debutens udspring i Oxford, 1706-1708, melder selvbiografien (I 47f.):

Mens jeg var alumne på Borchs Kollegium, udgav jeg to skrifter. Det første hedder *Introduktion til den Europæiske Historie* efter Pufendorfs metode. [...] Planen til dette værk udkastede jeg i Det Bodleianske Bibliotek, hvor jeg fik mulighed for at studere de bøger, der tjente mit formål, mens jeg i mit stille sind funderede på, hvor fint og ærefuldt det ville være for mig endnu i min grønne ungdom at vinde mig en plads blandt skribenter. Ansporet af denne drift mod en smule berømmelse [...].

Denne fases vigtigste værk er *Introduction til Naturens- og Folke-Rettens Kundskab, uddragen af de fornemste Juristers besynderlig [især] Grotii, Pufendorfs og Thomasii Skrifter*,¹ *illustreret med Exempler af de Nordiske Historier, og confereret med disse Rigers, saa vel gamle som nye Love* (1716, færdigt senest 1714). På titelbladet til 2. part kaldes værket *Ludvig Holbergs Moralske Kierne*.

Inspirationen til disse tre: Europahistorien, Anhanget og Natur- og Folkeretten, var udgået fra tyskeren Samuel Pufendorf (1632-1694); grunden under Holbergs forfatterskab blev med andre ord lagt ved en temmelig vidt gennemført efterligning af samtidshistorikeren, moral-filosoffen og juristen Pufendorfs virke.² Trods al sin afhængighed af fremmede autoriteter ér skriftet om natur- og folkeretten – som på mange må-

der er en håndbog i samfundsfag med rigt historisk eksempelmateriale – en ganske særlig indføring i det, der blev Holbergs verden. Her tematiseres nemlig i tæt følge de livsproblemer, som også beskæftiger Holberg i det øvrige forfatterskab – men uden ironi og paradoks (næsten da). På den måde åbner der sig en kærkommen parallelbane.³

(2) Den **poetiske** fase, **fiktions** fase. Den begyndte – efter hjemkomsten i 1716 fra det lange ophold i især Paris – i 1719, da det komiske epos *Peder Paars* indfandt sig, og den fortsatte i satirerne (1722) og (hovedparten af) komedierne, og den sluttede i 1726 med *Metamorphosis eller Forvandlinger*, en af de mest egenartede Ovid-imitationer, der findes.⁴ Uhyre meget af komedierne ligger i kim i *Peder Paars*. – I 1728 udkom på latin Holbergs såkaldte første levnedsbrev, en original, spillevende selvbiografi i brevform (2. brev kom i 1737, 3. brev i 1743). Den korrekte titel på disse tre autobiografiske breve er *Ad virum perillustrem *** epistolæ tres, Tre Breve til en Højfornem Herre NN*. Første brev slutter med dette blik tilbage på de forgangne år: ”Den gamle frodigheds blomst (*flos véteris ubertátis*) er jo nu visnet ind. København nytårsaften 1727.” For selvbiografier gælder følgende lovmæssighed:⁵

[En selvbiografi kan] have en central funktion i forfatterens liv. Selvbiografier affødes gerne af kriser og brudoplevelser og deraf flydende tab af fællesskaber og selvfølgeligheder. Derfor rummer de ofte konfliktladet stof.

Lad os fremstille begyndelsen af fiktionsfasen lidt fyldigere; det er jo vanskeligt stof:

- (a) Først et forsøg på efterligning af romeren Juvenals 6. satire; dette eksperiment udkom senere – formentlig meget ændret – som Holbergs 4. satire: ”Poeten raader sin gamle Ven Jens Larsen fra at gifte sig”.
- (b) Efter diverse kampe med formen gav han sig så ”med en overvældende selvfølelse” i kast med *Peder Paars*, som nu ”læses af svenskere og tyskere, hvem kærlighed til dette digt har lært dansk” (selvbiografien I 127). Første bog (dvs. 5 sange) af *Peder Paars*, som er Holbergs modigste præstation i den store, frie samfundssatire, udkom i sensommeren 1719; den samlede *Paars*, altså alle fire bøger, antagelig i november-december 1720.
- (c) *Skiemte-Digtene*, alias *Satirerne*, udkom samlet i 1722 (1. og 2. satire havde været trykt separat i 1721; og 3. satire genlyder stadig af den sensation, som 1. bog af *Peder Paars* vakte). Den fulde

titel er: *Hans Mikkelsens 4re Skiemte-Digte med tvende Fortaler, samt Zille Hans Dotters Forsvars-Skrift for Qvinde-Kiønned.*

– Ordet Skiemte-Digt, skæmte-digt, er et bud på en oversættelse af det latinske *sátura* eller *sátyra* (som Holberg da også anvender i overskriften til hvert af bogens fire Skiemte-Digte).

- (d) *Skiepte-Digtenes/Satirernes* fortale er dateret 12.1.1722; og i september 1722 havde *Den Politiske Kandstøber* premiere på teatret i Lille Grønnegade.

Det har længe været skik i bøger om Holberg at betegne hele fiktionsfasen 1719-1726 som ”Den Poetiske Raptus” – en misvisende skik; for med ’raptus’ betegnes en affekt, brat indtrædende, brat forsvindende. Det er også den måde, Holberg bruger ordet på: ”Mig er i en Hast en poetisk Raptus overkommen, som ogsaa i en Hast vil forlade mig” (se s. 271). En raptus har ”ingen Bestandighed” (se epistel 148).

(3) Den **historiske** fase indledes med *Dannemarks og Norges Beskrivelse* (1729); desuden omfatter denne fase *Dannemarks Riges Historie* (1732-1735), som går frem til 1670;⁶ *Synopsis historiæ universalis* (1733), en lærebog i verdenshistorie for skole og universitet; *Bergens Beskrivelse* (1737); *Almindelig Kirke-Historie fra Christendommens første Begyndelse til Lutheri Reformation* (1738) og *Sammenlignede* [dvs. parvist sammenstillede, altså parallelle] *Helte-Historier*, fuld titel: *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade* (1739).⁷ – Også som poet er Holberg aktiv i denne fase; i 1737 udkommer hans fem bøger latinske *Epigrammer*, hvortil han i 1743 føjer endnu en bog med sådanne poemer, og endnu en i 1749.

(4) Den **moralfilosofiske** fase; den begyndte med den utopiske roman *Niels Klim* (1741) på latin og fortsatte i *Moralske Tanker* (1744) og de 542 *Epistler, befattende adskillige historiske, politiske, metaphysiske, moralske, philosophiske, item skiemtsomme Materier* (1748 til 1754) og de såkaldte sene komedier, bl.a. *Plutus* og *Philosophus udi egen Indbildning* (1751) og *Republiqven* (1754), idé- og debatdramaer. Den moralfilosofiske fase mundede ud i de markant samfundskritiske *Moralske Fabler med hosføyede Forklaringer til hver Fabel* (1751; 232 numre) og hans *Remarques om Montesquieus Om Lovenes Ånd* (disse *Bemærkninger* på fransk udkom i 1753, fire måneder før Holbergs død). *Niels Klim* var før H.C. Andersens eventyr den mest udbredte bog af en danskskrivende forfatter. – I denne fjer-

de fase nærmer Holberg sig mere end én gang historien og biografien på ny. Således udsendte han *Jødiske Historie fra Verdens Begyndelse, fortsatt til disse Tider* i 1742 og *Sammenlignede Heltinde-Historier* i 1745. I 1746 udsendte han en oversættelse af den græske historiker Herodián:⁸ *Herodiani Historie udi otte Bøger, oversat paa Dansk efter den Græske Original, med en curieuse [interessant] Forberedelse ved L. Holberg*. Ved sin død i 1754 skrev Holberg på et historisk værk om tyrkerne (tabt). –

”Hovedparten af **komedierne**” skrev jeg ovenfor. Der er tale om 26, som med fordel kan deles i 15 plus 11:

- (a) De første 15 komedier er i reglen i fem akter, de senere komedier i tre eller én.⁹
- (b) De første 15 afsluttes næsten altid af en morale på vers (”Af dette Eventyr vi, kære Børn, maa lære ...”),¹⁰ de senere aldrig.
- (c) De første 15 tager gerne titel efter hovedpersonens navn eller karakter (fx *Jean de France* eller *Den Vægelsindede*); det gør de senere komedier kun sjældent; deres titel refererer typisk til handling, knude i intrige, emne (fx *Det Arabiske Pulver*, *Det Lykkelige Skibbrud*, *Kildereisen*, *Jule-Stue*, *Mascarade*, *Pernilles Korte Frøikenstand*).
- (d) De senere komedier, de 11 altså, er mere regelbundne intrige-komedier med større vægt på stedets enhed og med stående navne: Henrich, Pernille, Leander, Leonora, Jeronimus, Magdelone, Leonard.
- (e) I de tidlige komedier fortaber kærlighedsintrigen sig ofte; undtagelser er *Don Ranudo*, den omarbejdede *Gert Westphaler* i én akt og *Den Stundesløse*, tre komedier, hvor intrigen til fordel for de forelskede unge bringer narrens kredsende mani til udfoldelse, og som i kraft af denne tekniske perfektion nærmer sig de 11’s gruppe, uden at de dog ophører med at være karakter-komedier af Molières type (en monoman person i midten).
- (f) I de 15 beundrer vi karaktertegningen (*ethos* med Aristoteles’ term), i de 11 teknik, struktur og plot (*mythos*).

Altså: Holberg har erfaret sig frem til en ændret opfattelse af, hvordan en komedie skal indrettes for at opnå scenelykke. Så vidt de 26. Om de 6 alderdomskomedier skriver Brandes, at de er ”blege Gammelmandsbørn i Sammenligning med de yngre Aars sundhedssprudlende Afkom.”¹¹ Men det er jo dog interessant at se, hvilke problemer der vedvarende optager

Holberg: selverkendelse; tilfredshedens uafhængighed af de ydre kår; statsstyre fra et forstandigt centrum.

Alle Holbergs komedier fra 1720'erne blev ret hurtigt – fra 1741 og videre frem – oversat til tysk, og en kort overgang var Holberg den mest spillede dramatiker på de tyske borgerteatre.¹²

Komediernes sted.¹³ En komedie som *Jacob von Tyboe* foregår i København. Anderledes med *Erasmus Montanus*, der, ligesom *Jeppe paa Bierget*, udspiller sig i en sjællandsk landsby; men se, om der ikke hentydes både til Peblinge Sø (Erasmus), Rundetårn (bror Jacob) og kantorembudet ved Vor Frue Skole (som Per Degn praler med at have fået tilbudt). *Hexerie eller Blind Allarm*¹⁴ foregår i småstaden Thisted (IV 8, V 1), skønt en stor del af persongalleriet synes at kræve København som sted. I *De Usynlige* er scenen et fjernt, romantisk sted, og dog kender Harlekin Peblingesøens ”iis-kølede Vande” (II 1). Der er altså noget underfundigt ved den holbergske håndtering af reglen om, at en komedie gerne skal foregå her & nu, *hic & nunc*. I forordet til Fursmans oversættelse (1746) skriver Holberg (på fransk) angående stedet: ”størstedelen i København”. Det både passer og passer ikke; men sådan har han altså fornemmet det.

Af Holbergs 32 komedier (idet vi her ser bort fra de fine små *Ny-Aars Prólogus* og *Den danske Comoedies Ligbegængelse*) foregår kun 14 helt klart i København. Om endnu fire gælder imidlertid, at intet forbyder at henlægge dem til hovedstaden (*Abracadabra*, *Pernilles korte Frøikensstand*, *Det Arabiske Pulver*, *Henrich og Pernille*). Af de resterende 14 foregår fire, nemlig *De Usynlige*, *Ulysses von Ithacia*, *Plutus* og *Sganarels Reise til det filosofiske Land*, hverken i København eller ude på Sjælland eller i Jylland (de to ”jyske” er *Jule-Stue* og *Mester Gert Westphaler*) eller i Tyskland (således *Den Politiske Kandstøber* i Hamborg, *Republiqven* i Westphalen) eller i Italien (således *Diderich Menschen-Skræk* og *Melampe*) eller i Spanien (således *Don Ranudo*), men derimod på lokaliteter, som vi under ét, med Carl Roos, kan kalde fantasiland. Og dog må gudinderne i *Ulysses von Ithacia* – som er henlagt til dette fantasiland – betale deres bøde til Christianshavns Kirke.¹⁵ Så København er, hvad man kunne kalde det psykologiske centrum for Holbergs komedier. I Bente Kjølbys *I Holbergs fodspor* (1977) ses, hvor københavnske de er. *Mascarade* og *Den 11. Junii* fører an.

Vedrørende den bygningsmæssige **ramme om komedierne:**

Teatret i Lille Grønnegade – nuværende Ny Adelgade – åbnede 23.9.1722 med Molières *Den Gerrige* i dansk oversættelse. Et par dage senere

(25. eller 26.) fulgte så *Den Politiske Kandstøber*. Teatret fungerede, under stigende økonomiske vanskeligheder, i tre perioder: 1722-1725, 1726-1727 (det gik bankerot i februar 27) og i sommeren 1728. Bygningen blev revet ned i 1738. NB: Grønnegade-teatret brændte *ikke* ved byens store brand i oktober 1728. Og det blev *ikke* lukket af den pietistiske kong Christian 6. (konge 1730-1746). Skuepladsen åbner igen i 1747. Frederik Pilloy (1702-1755), som var en stjerne i Lille Grønnegade, overførte spilletraditionen herfra til Kongens Nytorv, hvor Nicolai Eigtveds teaterbygning blev indviet 18.12.1748 (nedrevet 1874). Fra 1770 overgik Eigtveds bygning fra staden til staten og fik navnet Den Kongelige Danske Skueplads.

Så vidt forfatterskabet m.v. –

Holbergs rejser:

Amsterdam 1704-1705,

Kristiansand 1705-1706,

England 1706-1708 (Oxford),

Tyskland 1708-1709,

Frankrig-Italien-Frankrig ("den romanske rejse") 1714-1716,

Paris 1725-1726.

Holbergs **universitetskarriere**: designeret/udpeget professor (ulønnet) fra 1714; fra 18.12.1717 (efter kong Frederik 4.s løfte) professor i metafysik; fra 11.5.1720 veltalenhedsprofessor, *professor eloquentiæ*, dvs. professor i latinsk filologi; fra 1730 professor i historie, med geografi. Fra 1737 til 1751 var den forretningsdygtige mand universitetets kvæstor, dvs. rentemester eller regnskabsfører, hvad der indebar, at han var fritaget for at forelæse. Undervisende professor var han således fra 1717 til 1737. I marts 1747 blev hans jordegods (over 1000 tønder hartkorn) ophøjet til friherreskab, og Holberg blev lensbaron. Ved at baronisere ham ville staten opnå, at hans godser – som han nu tog til len af kongen – blev holdt ubrydeligt sammen nu og siden. I det såkaldte friherre-patent står der, at¹⁶

dette **Friherreskab Holberg** uskiftet og udelt, upandsat og uafhændet, intet undtagen aldeles [skal] være henfalden til Vores [Frederik 5.s] Ridderlige Academie i Sorøe til evindeligt Eyendom, dog skal det i saa fald **alle Tiider have og beholde det Navn af Friherreskabet Holberg**.

Som årsag til tildelingen af dette ganske særlige "Naade-Tegn" fremhæver friherre-patentet udelukkende Holbergs embedsgerning som professor m.v. Ikke et ord om digteren, historikeren, filosofen – hvilket Holberg

imidlertid ikke tager videre notits af i den epistel 176, hvor han fremstiller det som højst rimeligt, at en person, der docerer politisk historie, jura og moral, ”beklædes med Værdighed”. Han var tydeligt nok påvirket af, at københavnere havde travlt med, at forfatteren til *Den Honnette Ambition* og en stribe andre satirer over rangsyge og snobberi havde ladet sig baronisere.¹⁷ Man har gisnet om hans motiv. Men antag trostigt, at patentets ord om det evige *Friherskab Holberg* har vejet tungt. Det er uden grund, at den karske holbergianer Chr. Bruun har oprørt nogle ved at skrive:¹⁸

Kun ganske uegentligt kan det siges, at Holberg ved en Donation har skjænket sine Godser bort. [...] Holberg har ikke tilbudt sine Godser til Akademiet; han har, saa at sige, solgt dem til Akademiet. Prisen var Baron-Udnævnelsen.

Holberg var stærkt optaget af sit eftermæle (se s. 621f.).¹⁹ Han havde længe haft det mål for øje at overlade det offentlige sine midler, og allerede i 1735, altså før han blev jorddrot, skrev han:²⁰

[...] det, som jeg ved mine Skrifters Debit [afsætning] enten har erhvervet, eller ydermeere kand erhverve, agter jeg ved en nyttig Stiftelse til det Danske Sprogs videre Forfremmelse at give Publico tilbage igjen.

Hans planer forskubbede sig imidlertid: I det første testamente skulle et lærd selskab til det danske sprogs fremme tilgodeses. Det andet testamente, som ophævede det første, begunstigede en fond til ”fattige Jomfruers” brudeudstyr.²¹ Men så rådede ”nogle gode Venner” ham til ved sine ”Midlers Donation” ”at understøtte og bestyrke” ”det Ridderlige Soröiske Academie”, som man længe havde ønsket at genoprette. Dette skete den 26. juli 1747; nu havde riget igen to højere læreanstalter (indtil 1793).

Konger er, mens Holberg skriver: Frederik 4., 1699-1730, Christian 6., 1730-1746, og Frederik 5., 1746-1766. Enevælden ville bryde adelsvældet og fremhjelpe borgerstanden. Men alle de her nævnte enevældige konger var afhængige, i Frederik 5.s tilfælde *helt* afhængig, af adelige rådgivere, af hvilke nogle var danske, andre tyske. Under Christian 6.s pietistiske styre skrev Holberg historiske værker; i 1730 var han blevet professor i historie. Den 21. marts 1738 udgik der under Christian 6. en forordning med forbud mod alt komediespil i kongens riger og lande. Men kort efter Frederik 5.s tronbestigelse åbnedes teatret på Kongens Nytorv (1748). Holberg var dramaturg, og efter et par sæsoners forløb leverede han også komedier, seks i alt.